

Hemdânî ve eserleri hakkında bilgi veren bir mukaddimesiyle birlikte basılmıştır (Beyrut 1394/1974; Riyad 1394/1974, 1397/1977). 3. *Kitâbü'l-Cevhereteyni'l-âtikateyni'l-mâ'îateyn mine's-sâfirâ ve'l-beyzâ* (ez-Zehab ve'l-fidâ). Altın ve gümüş hakkında olup bu alanda yazılmış tek eserdir. Hemdânî bu kitabında, "iki eski maden" dediği altın ve gümüşün ocaktan çıkarılmasından işlenmesine, değişik eşya yapımından para basımına ve bunların ayar ve kalitelerine varıncaya kadar yaşadığı dönemdeki maden yatakları ve madencilikle ilgili çeşitli konularda bilgi vermektedir. 898 (1492-93) tarihli bir nüshası İsveç'te Uppsala Kütüphanesi'nde, bir yazması da Kahire Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'de (nr. 907) bulunan kitap, Christopher Toll tarafından Almanca'ya çevrilerek tıpkıbasımıyla birlikte neşredilmiş (Uppsala 1968), eseri daha sonra Muhammed eş-Şuaybî de yayımlamıştır (San'a 1982). 4. *ed-Dâmiğa*. Kümeyt el-Esedî'nin Adnânîler'i ve Hâşimîler'i öven, Kahtânîler'i yeren *el-Hâşimiyyât* adlı kasideleri içindeki "el-Kaşidetü'n-nûniyye" sine cevap olarak yazdığı 602 beyitten oluşan kasidedir. Hemdânî bu kasidesinde Kahtânîler'i över, sonra da Maad ve Farslar'dan bahseder. Onun 200 yıllık Adnânî-Kahtânî mücadelesinde asabiyet gayretiyle Kahtânîler'in safında yer alması muhalifleri tarafından, Adnânîler'in Benî Hâşim koluna mensup Hz. Peygamber'e ve Ehl-i beyt'e karşı olduğu ve onlara hakaret ettiği şeklinde değerlendirilip suçlanmasına yol açmıştır. *el-İklîl*'in Berlin'de bulunan nüshasının sonunda günümüze ulaşan kaside (*EI*² [Fr.], III, 127), hapse atılmasından az önce bizzat Hemdânî tarafından şerhedilmiştir. Bazı kaynaklarda yanlışlıkla oğlu Muhammed'e nisbet edilen bu şerhin San'a'da İmam Yahyâ Kütüphanesi'nde 623 (1226) tarihli bir nüshası bulunmakta, ancak kasidenin *el-İklîl*'in Berlin nüshasındakine nisbetle sonunda yirmi altı beytin eksik olduğu görülmektedir (*Şifatü Cezîreti'l-'Arab*, Hamed el-Câsir'in mukaddimesi, s. 27-28). Nahivci İbn Hâleveyh (ö. 370/980) bu kasideyle birlikte Hemdânî'nin diğer şiirlerini bir divanda toplamış, bunların şerhini ve i'rabını yapmıştır. *ed-Dâmiğa*, Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî tarafından tahkik edilerek *Kitâbü Kaşidetü'd-dâmiğa* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1978). 5. *Serâ'irü'l-hikme*.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre astronomi, astroloji ve felsefe konularını içermektedir. Yunanlı bilginler tarafından da kaynak olarak kullanılan eserin yalnızca astronomi ve astrolojiyle ilgili olan onuncu makalesi bugüne ulaşabilmiştir (*el-Makâletü'l-'âşire min Serâ'iri'l-hikme*, Dımaşk 1979). 6. *el-Ğuvâ fi'l-ğib*. Eser kaynaklarda zikredilirse de hakkında bilgi verilmeye. Hemdânî'yi bu kitabından dolayı *Mu'cemü'l-eğîbbâ*' adlı eserine alan Ahmed İsâ da klasik kaynaklardan iktibas ederek onun kısaca hayatını anlatmış ve eserlerinin bir listesini vermiştir. 7. *el-Ya'sûb*. Avcılık, helâl ve haram olan av, bu konudaki hadisler, şiir ve terminoloji yönünden konuyu inceleyen bu kitap da günümüze ulaşmamıştır. *ed-Dâmiğa*'nın şerhinde Hemdânî'nin *Me-fâhîrî'l-Yemen* adlı bir başka ensâb çalışmasından söz edilirse de bunun *el-İklîl*'in bir bölümü mü, yoksa müstakil bir eser mi olduğu bilinmemektedir (*Şifatü Cezîreti'l-'Arab*, Hamed el-Câsir'in mukaddimesi, s. 28).

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebbâ*' adlı eserinde Hemdânî'ye edip ve şairler arasında yer vermiştir (VII, 230). İbnü'l-Kiftî ve Süyûtî ise onu dilciler arasında zikrederler. Bunun sebebi, kendi kasidesi *ed-Dâmiğa*'yı şerhetmesinin dışında müstakil bir nahiv kitabı yazmamasına rağmen *el-İklîl* ve *Şifatü Cezîreti'l-'Arab* gibi eserlerine serpiştirdiği dille ilgili bilgilerdir. Bu eserlerinde Arap yarımadasında yaşayan kabilelerin dilleri hakkında geniş açıklamalar yapmakta ve bugün Arapça sözlüklerde bulunmayan kelimeler kullanmaktadır. Hemdânî'nin *el-İklîl*'de Himyerî kitâbeleri hakkında bilgi vermesi ve özellikle "müsned" denilen harflerle yazılmış bir kaside üzerinde durması, Himyerî dili ve yazısı hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Hamed el-Câsir, Hemdânî'nin eserlerinin dil yönünden incelenmesinin Arap sözlüklüğüne büyük katkıda bulunacağını söyler (*Şifatü Cezîreti'l-'Arab*, mukaddime, s. 20).

Hemdânî'nin kaynaklarda *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, *el-İbl*, *Esmâ'ü's-şühûr ve'l-eyyâm*, *e'l-Tâli'* ve'l-matârih, *el-Harş ve'l-hîle*, *el-Hayevân*, *ez-Zic*, *es-Siyer ve'l-ahbâr* gibi eserlerinin de adları geçmektedir (Hemdânî'ye nisbet edilen diğer eserler için bk. Mahmûd İbrâhim es-Sugayrî, I/1, s. 177).

BİBLİYOGRAFYA :

Hemdânî, *el-İklîl* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Bağdad 1980, neşredenin mukaddimesi, II, 5-12, ayrıca bk. s. 332; a.e. (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut 1407/1987, neşredenin mukaddimesi, X, 17-24, 166 vd.; a.mlf., *Şifatü Cezîreti'l-'Arab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Riyad 1397/1977, Hamed el-Câsir'in mukaddimesi, s. 5-36; a.mlf., *Kaşidetü'd-dâmiğa* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Kahire 1979, neşredenin mukaddimesi, s. 8-88; Saîd el-Endelüsî, *Kitâbü Tabakâti'l-ümem* (nşr. P. Louis Cheikho), Beyrut 1912, s. 58-59; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebbâ*, VII, 230-231; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 279-284, 315, 318; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 498-499; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1822; Kehmâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 204; C. Toll, "al-Hamdânî", *DSB*, VI, 79-80; a.mlf., "al-Hamdânî, as a Scholar", *Arabica*, XXXI/3, Leiden 1984, s. 306-317; Brockelmann, *GAL*, I, 263; *Suppl.*, I, 409; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rehâletü'l-müslimân*, Cidde, ts. (Dârü'l-Beyânî'l-Arabî), s. 95-100; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-eğîbbâ*, Beyrut 1982, s. 161-164; Hamed el-Câsir, "Kitâbü'l-Cevhereteyni'l-âtikateyn", *MMIAdm.*, XXVI (1951), s. 533-544; D. M. Dunlop, "Sources of Gold and Silver in Islam According to al-Hamdânî", *St.I*, VIII (1957), s. 29-49; Mahmûd İbrâhim es-Sugayrî, "Meşâdiru dirâseti Ebî Muhammed el-Ğasan el-Hemdânî", *el-İklîl*, I/1, San'a 1980, s. 165-182; Muhammed Lutf Gâlib, "el-Hemdânî, Lisânü'l-Yemen", a.e., VII/2 (1988), s. 270-285; İhsan en-Nas, "Kitâbü'l-İklîl", *MMLADm.*, LXIX/4 (1994), s. 627-643; C. van Arendonk, "Hemdânî", *IA*, V/1, s. 419-420; O. Löfgren, "al-Hamdânî", *EI*² (Fr.), III, 126-127.

NASUHİ ÜNAL KARAASLAN

HEMDÂNÎLER

(الهمدانيون)

San'a ve Sa'de civarında hüküm süren bir Arap hânedanı (1098-1174).

Yemen'de Suleyhî hâkimiyetinin (1047-1138) zayıflamasıyla birlikte kurulan küçük hânedanlardan biri de aynı kabilede üç ailenin yaklaşık üç çeyrek asır sürdürdüğü Hemdânîler'dir. Suleyhî Emîri Mükerrrem Ahmed'in son zamanlarında iktidar hanımı Seyyide Ervâ'nın elinde bulunuyordu. Ervâ 481'de (1088) idare merkezini San'a'dan Züçible'ye taşıyınca buraya Suleyhîler adına yönetimi yürütecek iki vali bıraktı; bunların biri Emîr Ahmed'in dayısı Es'ad b. Şihâb, diğeri Hemdan kabilesi reisi İmrân b. Fazl idi. Seyyide Ervâ'nın hâkimiyeti altında ülkeyi idare eden Suleyhî Emîri Sebe b. Ahmed 492'de (1098) ölünce Hemdânîler'den Hâtim b. Gaşim (Ali) el-Mugallisî, San'a ve civarını ele geçirip kendini sultan ilân ederek (1098) Hemdânîler hânedanını

kurdu. Bu sülâle Hâtim'e izâfeten Benî Hâtim adıyla anılır. Hâtim b. Caşım'ın ölümü üzerine yerine oğlu Abdullah el-Âdil geçti (502/1108). Ancak 504'te (1110), Suleyhîler'in meşhur kadı-valisinin oğlu olan Kadı Ahmed b. İmrân tarafından tahttan indirilerek zehirlenmek suretiyle öldürüldü ve yerine kardeşi Ma'n getirildi. Fakat altı yıl sonra Kadı Ahmed b. İmrân Ma'n'ı da tahttan indirip Hişâm b. Kubeyb'i (bazı kaynaklarda Kuteyb) tahta çıkardı (510/1116). Böylece San'a'ya Hemdânîler'in ikinci sülâlesi Benî Kubeyb hâkim oldu. Onun ölümü üzerine tahta kardeşi Humâs (518/1124), arkasından da onun oğlu Hâtim geçti (527/1133). Hâtim b. Humâs 533'te (1138) ölünce yerine kimin hükümdar olacağına karar verilemedi ve karışıklıklar çıktı. Sonunda kabile meclisinin desteğiyle tahtı, Suleyhîler'in 481'de (1088) merkezi Züçible'ye naklettikleri zaman San'a'da bıraktıkları vali Kadı İmrân b. Fazl'ın torunu olan Hamîdüddevele Hâtim b. Ahmed b. İmrân b. Fazl ele geçirdi. Bu şekilde Benî Kubeyb sülâlesi dönemi sona ermiş ve kurucusunun adından dolayı yine Benî Hâtim denilen üçüncü Hemdânî sülâlesi dönemi başlamış oldu.

Hamîdüddevele Hâtim, ilk on iki yılda bütün gücünü ülkenin kuzeyini kontrol altına almak için harcadı. 545'te (1150) bölgede hâkimiyet kurmayı başardı. Zeydîler'in başşehri Sa'de'nin dışında kalan Yemen topraklarının tamamını ülkesine kattı. Bütün tarihçiler onun da dedesi gibi âlim, edip, şair ve cömert bir kişi olduğunu kaydederler; hatta daha önce bu bölgede hiç kimsenin onun kadar övüldüğünü söylerler. Zeydî imamı Mütevekkil Ahmed b. Süleyman ile yapılan savaşlarda Hâtim esir düştü ve imamın huzuruna götürülerek kendisine barış antlaşması imzalatıldı; ancak çarpışmalar kesilmedi. Hâtim 556'da (1161) ölünce tahta oğlu Ali çıktı. Son Hemdânî sultanı olan Ali b. Hâtim, kuzeye doğru topraklarını yeniden genişleterek Sa'de'yi ve Harâz'ı, ardından da batıya doğru uzanan yerleri zaptetti. 569'da (1174) Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Yemen'i fethetmesi için gönderdiği kardeşi Turan Şah San'a'yı ele geçirerek Hemdânî saltanatına son verdi. Daha önce şehri terk edip Birâş Kalesi'ne çekilen ve zaman zaman Eyyûbî kuvvetlerine saldırarak onları ülkeden çıkarmaya çalışan Ali b. Hâtim ise 599 (1203) yılına kadar sadece birkaç kaleyi elinde tutabildi. Sülâlenin diğer mensupları da ci-

HEMDÂNÎ SULTANLARI

Hâtim b. Caşım (Ali)	492 (1098)
Abdullah b. Hâtim	502 (1108)
Ma'n b. Hâtim	504 (1110)
Hişâm b. Kubeyb	510 (1116)
Humâs b. Kubeyb	518 (1124)
Hâtim b. Humâs	527 (1133)
Hâtim b. Ahmed	533 (1138)
Ali b. Hâtim	556-570 (1161-1174)

var bölgelerdeki mahallî hâkimiyetlerini uzun yıllar devam ettirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülbâki b. Abdülmeccid el-Yemânî, *Târîhu'l-Yemen: el-müsemma Behcetü'z-zemen fi târihi'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985, s. 62-63; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Ğayetü'l-emânî fi ahbâri'l-kuçri'l-Yemânî* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, bk. İndeks; *Düvel-i İslâmiyye*, s. 126; Zambaur, *Manuel*, s. 119; Ahmed Hüseyin Şerefüddin, *el-Yemen 'abre'l-târîh*, Kahire 1384/1964, s. 208-212; Abdullah Ahmed Muhammed es-Sevr, *Hâzihî hiye'l-Yemen*, San'a 1969, s. 290-294; Kâdî Abdullah b. Abdülkerim el-Cirâfî, *el-Muktefa min târihi'l-Yemen*, Beyrut 1407/1987, s. 125-126; G. R. Smith, *The Ayyubids and Early Rasulids in the Yemen (567-694/1173-1295)*, *A Study of Ibn Hâtim's Kitâb al-Simt*, Cambridge 1978, II, 68-75; a.m.f., "San'a", *El²* (Ing.), IX, 1-2; Hasan Süleyman Mahmûd, *Târîhu'l-Yemeni's-siyâsi fi'l-âşri'l-İslâmî*, Bağdad 1979, s. 194-197, 327-328; İsmâüddin Abdurraûf el-Fikî, *el-Yemen fi zillü'l-İslâm* [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 194-204; J. Chelhod, "L'Islam en Arabie du sud", *L'Arabie du sud, histoire et civilisation II: La société yéménite de l'hégire aux idéologies modernes*, Paris 1984, s. 38-40; Farhad Daftary, *The Ismâ'îlis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1992, s. 803; Abbas Hamdani, "The Dâ'i Hâtim Ibn İbrâhim el-Hâmîdî (ö. 596 h./1199 m.) and his Book Tuhtaf el-Qulûb", *Oriens*, sy. 23-24 (1974), s. 258-300; C. L. Geddes, "Hamdânides", *El²* (Fr.), III, 128.

AHMET KAVAS

HEMDEKİ VAKFI

(bk. HAMDARD FOUNDATION).

HEMEDAN

(همدان)

Batı İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet.

Elvend dağının eteğinde Kuruçay, Abbasâbâd, Sûmîne, gibi ırmaklarla sulanan ve aynı adı taşıyan bereketli bir ovada yer alır. Denizden yüksekliği 1800 m. olup üç

yanı dağlarla çevrilidir. Hemedan adı Asur çivi yazılı tabletlerinde Amadana, I. Darius dönemine ait (m.ö. 521-486) Bisütun kitabesinin Eski Farsça kısmında Hağmatana (Hangmatana) ve Elamca kısmında Agmadana, Grek tarihçisi Herodotos'ta Agbatana, Batlamyus'ta Ekbatana, Ermeni kaynaklarında Ahmatan, Hemetan, Ahmedan ve Tevrat'ta (Ezra, 6/2) Akmetada şeklinde geçer. Bu ad Arap kaynaklarına, Farsça'da seslilerden sonra gelen "dâl" harfinin z (zâl) telaffuz edildiği dönemlerdeki eski şekliyle Hemezân olarak girmiştir.

Hemedan, Herodotos'tan öğrenildiğine göre Kral Deiokes (m.ö. 728-673) tarafından milâttan önce VII. yüzyılda Med İmparatorluğu'nun başşehri olarak kurulmuştur; kalıntılarından, ilk şehrin bugünkü Hemedan'ın güneydoğusunda Elvend'in sol tarafındaki Musallâ tepesinde yer aldığı anlaşılmaktadır. İç içe yedi surla çevrilmiş olan şehir, Medler'in Bâbilliler'le birlikte Asurlular'ı yenmeleri üzerine önem kazandı. Asurlular'ın başşehri Ninevâ'da (Ninive, Ninova) elde edilen ganimetler Ekbatana'nın güzelleştirilmesine harlandı ve özellikle Asur tarzında büyük saraylar yapıldı. Ahamenî hânedanının gerçek kurucusu kabul edilen II. Kyros (Cyrus, m.ö. 559-530) burayı kendine yazık başşehri seçti ve şehir bu dönemde gerek tahkimati gerekse devlet hazinesinin korunması bakımından büyük önem kazandı. Ahamenî saltanatına son veren İskender'in üs olarak kullandığı şehir, İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra da Arsaklı (Partlar, Eşkânîyân) hânedanının (m.ö. 256-m.s. 214) başşehri oldu.

Sâsânîler döneminde önemini kaybeden Hemedan, Nihâvend Savaşı'ndan (21/642) sonra burada imzalanan barış antlaşması uyarınca İslâm devletine bırakıldı. Ancak daha sonra halk isyan edip

Hemedan'da bulunmuş milâttan önce V. yüzyıla ait aslan şeklinde altın kupa (Tahran Arkeoloji Müzesi)

